

Doc. dr. Aleksandar STAMATOVIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore

E-mail: a.stamatovic@ucg.ac.me

ORCID 0009-0004-6853-4719

Msr. Filip VUČETIĆ

Istorijski institut Univerziteta Crne Gore

E-mail: vucetic.f@ac.me

ORCID 0009-0005-8671-8025

1.01 Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94:32:28-31:314.1(497.16:497.6)"1944/1947" (093)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2025.8.13.222>

OPERATIVNI RAD OZN-e/UDB-e CRNE GORE PREMA MUSLIMANSKOM STANOVNIŠTVU I VJERSKIM SLUŽBENICIMA 1944-1947. GODINE

Apstrakt: Predmet ovog članka je analiza raspoloženja muslimanskih vjerskih službenika i stanovništva prema izvještajima crnogorske OZN-e i UDB-e od 1944. do 1947. godine. Formiran je državni jednopartijski sistem, koji nije imao niti mogao imati političku i ideološku alternativu. Ideološki osnov države sastojao se u marksističko-engelsističkom pogledu državnog uređenja i materijalističke filozofije. U skladu sa tim propagiran je radikalni ateizam, koji je već školske 1945/46. godine izbacio vjeronauku iz školskog sistema Jugoslavije. Pod geslom agrarne reforme i kolonizacije oduzimana su dobra vjerskih zajednica, društvenih i kulturnih organizacija i pojedinaca. Samim tim, vjerske zajednice i njihovo sveštenstvo bili su osnovni ideološki neprijatelj novog komunističkog sistema, a u okviru njega islamska (muslimanska) vjerska zajednica, pa i ona u Crnoj Gori. Tokom Drugog svjetskog rata i paralelne komunističke revolucije, značajan broj muslimanskog stanovništva, a dominantan broj njegovih vjerskih službenika nije podržavao NOP u Crnoj Gori, sve do početka 1944. godine. Muslimansko stanovništvo u Crnoj Gori može se podijeliti u dvije etničke kategorije. Jednu je činila dominantna etnička kategorija slovenske pripadnosti, a drugu manjinska albanske etničke pripadnosti u obodnim krajevima Crne Gore (plavsko - gusinjska oblast, enklave oko Bara, Ulcinja i Tuzi). Na osnovu razvijenog snažnog kontrarevolucionarnog pokreta sve tri konfesije u Crnoj Gori tokom rata, ostaci tog pokreta nastavili su da djeluju i poslije njega, pružajući aktivni i pasivni otpor. Na udaru novog komunističkog sistema najprije su se našle vjerske zajednice, i to kroz ateizaciju identiteta društva, a zatim i kroz njihovo imovinsko upropaštavanje. Otpor se pružao od strane sveštenstva na razne načine. Kritikovao se kod masa

dijalektički materijalizam i marksizam, kao i sistem koji je oduzimao imovinu vjerskih zajednica, pa i islamske. Pored toga kritikovao se postojeći sistem, i izražavala nada u intervenciju zapadnih saveznika, u prvom redu SAD i Britanije. Odjeljenje za zaštitu naroda (OZN-a) stvoreno je u maju 1944.godine, kao obavještajno - bezbjednosna organizacija NOVJ. Planirajući završno osvajanje vlasti, komunistički sistem koji se formirao, imao je za potrebu formiranje jedne takve organizacije, po modelu sovjetskog NKVD. U martu 1946.godine ova organizacija se dijeli na Upravu državne bezbjednosti (UDB-u) i Kontraobavještajnu službu jugoslovenske armije (KOS). Uprava državne bezbjednosti je pratila potencijalne političke protivnike, hapsila ih i predavala nadležnim tužilaštvima i sudovima. Po potrebi vršila je likvidacije odmetničkih grupa i njihovih pomagača. Ovaj članak ima za cilj pružiti uvid u kompleksnost rada ove službe na teritoriji Crne Gore. Bavi se konkretnim izvještajima koje je ova organizacija (služba) sastavljala putem obavještajnih informacija. U konkretnom smislu to se odnosi na raspoloženje muslimanskih vjerskih službenika i stanovništva, po raznim pitanjima koja su naznačena. Na osnovu tih izvještaja vršene su procjene o najboljim metodama i sredstvima neutralizacije protivnika sistema. Iako nekada suvoparni, ovi izvještaji su pečat vremena i prilika u kojima se našlo crnogorsko i jugoslovensko društvo tog doba.

Ključne riječi: Odjeljenje za zaštitu naroda (OZN-a), Uprava državne bezbjednosti (UDB-a), Crna Gora, stanovništvo, vjerski službenici, praćenje.

OPERATIONAL WORK OF OZN/UDB OF MONTENEGRO TOWARDS THE MUSLIM POPULATION AND RELIGIOUS OFFICIALS IN 1944-1947

Abstract: This article presents an analysis of the attitudes and perceptions of the Muslim religious officials and the general population, as reported by the Montenegrin OZN and UDB from 1944 to 1947. During this period, a state one-party system was established, which lacked and was unable to provide a political or ideological alternative. The state was rooted in Marxist-Engelsist ideology and materialistic philosophy. In 1945/46, it began promoting radical atheism and excluding religious education from the Yugoslavian school system. The agrarian reform and colonization program confiscated property belonging to religious communities, social and cultural organizations, and private individuals. This made religious communities and their clergy the primary ideological adversaries of the nascent communist system, including the Islamic (Muslim) religious community in Montenegro. During the Second World War and the parallel communist revolution, a considerable proportion of the Muslim population, along with a significant number of its clergy, did not support the NOP in Montenegro until the beginning of 1944. The Muslim population in Montenegro can be classified into two ethno-cultural groups. One was comprised

of the dominant ethnic category of Slavic affiliation, while the other constituted a minority of Albanian ethnicity in the peripheral regions of Montenegro, specifically the(Plavsko-Gusinja region, enclaves around Bar, Ulcinj, and Tuzi). In Montenegro, the surviving counter-revolutionary movement continued to operate after the war, providing resistance. The new communist system impacted religious communities through the espousal of atheism, leading to the expropriation of their property. The religious officials offered resistance in a variety of ways. Dialectical materialism and Marxism were subjected to criticism from the general public, as well as from the system that expropriated the assets of religious institutions, including those of the Islamic faith. Moreover, the extant system was denounced, and there was an expression of optimism regarding the involvement of Western allies, most notably the USA and Britain. The Department for the Protection of the People (OZN) was created in May 1944 as an intelligence and security organization of the NOVJ. In order to consolidate their power, the communist regime established an organisation that was based on the Soviet NKVD. In March 1946, the organization underwent a structural reorganization, resulting in two distinct entities: the Directorate of State Security UDB and the Counterintelligence Service of the Yugoslav Army KOS. The State Security Administration monitored and transferred political opponents to the jurisdiction of the competent prosecutors and courts. The objective of this article is to provide insight into the intricate operations of this service within the context of Montenegro. The article addresses the specific reports compiled by this organization (service) based on intelligence information. It concerns the Muslim religious officials and the general population's views on the issues. Reports were used to assess how to neutralize opponents of the system. They show the socio-political context of Montenegrin and Yugoslav societies at the time.

Key words: *Department for the Protection of the People (OZN), Directorate of State Security (UDB), Montenegro, population, religious officials, monitoring*

Uvod

Godina 1944. bila je godina definitivnog uspona NOV. U drugoj polovini ove godine NOV je krenula u opsežne operacije oslobođenja zemlje prema jugu i istoku. Uzimajući u obzir da je nesumnjivu krovnu ideološku politiku i profilaciju ovog pokreta formirala KPJ, logično je bilo da njeno vođstvo planira učvršćivanje vlasti po mjerilima svoje ideologije kada se oslobode teritorije od okupatora. Vođstvo NOV i KPJ je smatralo da će se okupatorske jedinice prije ili kasnije povući iz zemlje, a da će ostati pokreti i političke snage koje bi se suprostavljale uspostavljanju komunističkog sistema vlasti. Ti pokreti i političke snage bili su širokog nacionalnog, vjerskog i ideološkog spektra, u zavisnosti od

dijelova jugoslovenske teritorije. Stoga bi formiranje jedne vrste političke policije učvršćivalo tu vlast.

Strukturu i smisao takve organizacije treba pratiti kroz naređenje Josipa Broza – Tita od 13. maja 1944. godine. On je to naređenje izdao u svojstvu vrhovnog komandanta NOV i POJ, i povjerenik za narodnu odbranu NKOJ. U ovom naređenju izdata su uputstva za rad Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a). U drugoj tački uputstava predviđeno je da se po vojničkom principu treba pri svakom Povjereništvu za narodnu odbranu NKOJ, Vrhovnom štabu, Glavnim štabovima, štabovima frontova i armija, i na teritoriji oslobođenih oblasti formirati OZN-a. Tačkom trećom predviđeno je da OZN-a treba da obavlja poslove obavještajne i kontraobavještajne službe na okupiranoj teritoriji i inostranstvu, kontraobavještajne službe na oslobođenoj teritoriji, i kontraobavještajnu službu u vojsci.¹

Od polovine 1944. godine došlo je do širokih operacija NOV ka južnom i istočnom dijelu zemlje sa tendencijama konačnog istjerivanja okupatora i kontrarevolucionarnih elemenata, i uspostavljanjem komunističkog sistema vlasti. Ideja i koncept formiranja OZN-e nisu predstavljali specifikum. Korišteno je iskustvo iz SSSR, gdje je djelovao *Народный комиссариат внутренних дел* (НКВД), kao političko - policijska, obavještajna i kontraobavještajna služba. Po modelu NKVD formirane su i kasnije sve komunističke policije, u državama gdje je uspostavljen komunistički model vlasti.

Djelovanje OZN-e naročiti je značaj imalo u prvim mjesecima na oslobođenim teritorijama, gdje je još uvijek postojala snažna mreža kontrarevolucionarnih snaga u ilegali ili gerilskim grupama. Ova mreža je takođe idući od jedne do druge jugoslovenske oblasti imala uporišta u lokalnom stanovništvu, i raznim nacionalnim, vjerskim, klasnim i socijalnim strukturama kojima nije bilo po volji uspostavljanje komunističkog sistema (vjerske zajednice, intelektualni sloj, razni aspekti klasnih struktura itd.). Odjeljenje za zaštitu naroda je svoju organizacionu formu, načine djelovanja, kadrovsku profilaciju i obučenost, tehničku podršku i sl. formiralo u hodu, od čiste improvizacije do sve veće profesionalne izgrađenosti. To je naročito došlo do izražaja nakon potpunog oslobođenja zemlje, i prelaska na mirnodopski život od polovine 1945.godine.

Ovome ide u prilog i naređenje ministra unutrašnjih poslova Jugoslavije i šefa OZN-e Aleksandra Ranovića od 21.jula 1945.godine. Naređenje je u stvari bilo široki elaborat o načinu uspostavljanja službenih radnji. Planirano je vođenje

* Agencija za nacionalnu bezbjednost Crne Gore koja je pravni i organizacioni nasljednik Službe državne bezbjednosti Crne Gore nema poseban arhiv, niti arhiv kao posebnu organizacionu jedinicu, već arhiv kao službu. Prvom autoru članka je za period od 1944. do 1948. godine na raspolaganje dato za istraživanje četrnaest kutija, od kojih su prvih devet sa numerisanom građom, a ostale bez signature.

¹ Arhiv agencije za nacionalnu bezbjednost Crne Gore (dalje: AANBCG), kutija 4, dokument broj (dalje: d.b.) 409, *Naređenje* Vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza – Tita od 13.maja 1944.godine o formiranju OZN-e, strogo povjerljivo (dalje: st.p.).

četiri kartoteke: 1. kartoteka agenturno informativne mreže; 2. kartoteka antinarodnih elemenata i inostranih špijuna; 3. kartoteka uhapšenih i osuđenih; 4. kartoteka lica za kojima je izdata potjernica. Pod jedan, kartoteka se dijelila na aktivnu i arhiviranu. Aktivna kartoteka je podrazumijevala lica koja su aktivna i pod aktivnom operativnom obradom. Arhivirana je podrazumijevala lica koja su umrla, neaktivna su usljed bolesti, pasivizacije i sl. U okviru aktivne kartoteka bila je posebna kartoteka saradnika Službe (generalije, kako je vrbovan, od koga oficira je vrbovan, koji oficir ga drži na vezi, eventualni pseudonim saradnika i sl.). Organizacija saradnika bila je koncipirana tako da svaka opština² ima najmanje po tri saradnika, uz poželjan što veći broj saradnika. Saradnici nisu smjeli da znaju jedni za druge.³

Odjeljenje za zaštitu naroda je nezvanično podijeljeno na dvije organizacije 15. avgusta 1944. godine. Prva je bila klasična OZN-a, kao policijska, obavještajna i kontraobavještajna organizacija (obavještajni i kontraobavještajni rad, hapšenja, isljeđivanja i sl.). Druga je bila Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ), kao vojno krilo OZN-e (pretresi terena, potjere za odmetničkim grupama i njihova likvidacija). U konačnom, u martu 1946. godine od Prvog i Drugog odsijeka OZN-e formirana je Uprava državne bezbjednosti (UDB-a), dok je od Trećeg odsijeka formirana Kontraobavještajna služba (KOS), kao isključivo vojna služba bezbjednosti koja je djelovala u okviru JA i kasnije JNA.

Obrazac rada OZN-e i KNOJ-a u čitavoj Jugoslaviji bio je uglavnom isti. Primat je davan u završnim borbama za oslobođenje, kada je OZN-a razvijala neposrednu aktivnost za pripremu ulaska u oslobođenu teritoriju, a KNOJ se sukobio isključivo sa manjim snagama kontrarevolucionarnih elemenata, za koje se pretpostavljalo da će ostati na terenu. Teritorija Crne Gore oslobađana je u širokom rasponu od četiri mjeseca 1944. godine, tj. od septembra (prvi veći grad koji je oslobođen bio je Nikšić 18. septembra) do 4. januara 1945. godine, kada je posljednji njemački vojnik izašao sa teritorije Bjelopoljskog sreza ka Brodarevu.

Krajevi naseljeni muslimanskim stanovništvom imali su širok opseg zahvata, i obuhvatali su niz sreskih centara, i opština današnje Crne Gore: Podgorica, Tuzi, Bar, Ulcinj, Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Rožaje, Plav i Gusinje. Tako je oslobođeno Berane 15. septembra, 17. oktobra Plav, 17. novembra Rožaje, 18. novembra Pljevlja, 24. novembra Bar, 26. novembra Ulcinj, 19. decembra Podgorica, a 4. januara Bijelo Polje.⁴ Muslimansko stanovništvo se istorijski i etnički može podijeliti u dvije grupacije. Prva grupacija je ona koja je ušla u sastav Knjaževine Crne Gore nakon Berlinskog

² Opština je tada bila organizaciono - teritorijalna jedinica koja je u poslijeratnoj Jugoslaviji prerasla u mjesnu zajednicu.

³ AANBCG, kutija 1, d.b. 546, *Elaborat* ministra unutrašnjih poslova Aleksandra Rankovića o radu, organizaciji i koncepciji OZN-e od 21. jula 1945. godine, st.p.

⁴ Zoran Lakić, Radoje Pajović, Gojko Vukmanović, *NOB u Crnoj Gori 1941 – 1945, hronologija događaja*, Titograd 1963, 652, 681, 682, 702, 716.

kongresa 1878. godine (Podgorica, Bar i Ulcinj sa okolinom). Druga je ona koja je ušla u sastav Kraljevine Crne Gore tokom Prvog balkanskog rata u oktobru i novembru 1912. godine (Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Rožaje, Plav, Gusinje i Tuzi). U etničkom smislu ono se može podijeliti na muslimansko stanovništvo slovenske i albanske pripadnosti. Manje enklave muslimanskog stanovništva albanske pripadnosti bile su koncentrisane prvenstveno oko Tuzi, Ulcinja i Gusinja. Međutim, i po tom pogledu kod novih komunističkih vlasti došlo je do krupnih razlika u kategorizaciji. To se vidi po Materijalima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača NR Crne Gore. Naime, licima iz plavsko – gusinjske oblasti upisivano je „Crnogorac“ i „Albanec“. U Pljevaljskom srezu upisivano je „Musliman“, a u Bjelopoljskom i Beranskom „Srbin – Musliman“. U Podgoričkom i Barskom srezu upisivano je „Crnogorac“, a u Ulcinjskom „Albanac“.⁵

Muslimansko stanovništvo Crne Gore u kontrarevolucionarnom pokretu imalo je različiti raspon motiva za opredjeljenje za ovaj pokret, u vezi sa naznačenim podjelama. Polazište je bilo vjersko opredjeljenje. Intelektualni sloj ovog stanovništva u odnosu na pravoslavno i katoličko bio je mnogo manji, a samim tim i uticaj vjerskih službenika značajno veći. Marksističko – engelsistička filozofija i politička doktrina ateizma i materijalizma sporo i teško su se primale u široke muslimanske mase. Posljertatne akcije skidanja zara i feredže, te u opštem smislu oduzimanje imovine vjerskim zajednicama, značajno su uticale na otklon muslimanskih vjerskih službenika i narodnih masa od novih vlasti. I u Drugom svjetskom ratu muslimansko stanovništvo, s obzirom na etničku podjelu, imalo je različite državne i političke koncepte. Muslimansko stanovništvo tzv. novooslobođenih krajeva (1912. godine) tradicionalno je sebe vidjelo ka Bosni i Sarajevu, a ne u tzv. Velikoj Albaniji. Muslimansko stanovništvo integrisano u Crnu Goru 1878. godine sebe je većinski vidjelo u Crnoj Gori, te je njegov motiv za otklon od NOP-a i novih vlasti bio prvenstveno na ideološkoj bazi – antikomunističkoj (Podgorica i Bar). Dio stanovništva uz neposrednu albansku granicu (Tuzi, Ulcinj i Gusinje) sebe je tokom rata vidio u Velikoj Albaniji.⁶ I u godinama poslije rata ono je kalkuliralo o eventualnom pripojenju tih krajeva Albaniji. U ovoj državnoj tvorevini kroz izvore se vide jasne naznake pokušaja albanizacije slovenskog muslimanskog stanovništva. Stoga ne začuđuje veliki stepen koordinacije akcija jugoslovenske (crnogorske) i albanske OZN-e u prve dvije godine poslije rata.

Operativni rad OZN-e u Jugoslaviji, pa i u Crnoj Gori nije se razlikovao od republike do republike. Nije imao značajnijih operativnih oscilacija s obzirom na različite terene. Imao je jednoobrazni sistem rada. I unutar Crne Gore on nije imao posebnih specifičnosti u odnosu na etničku ili vjersku grupaciju. Odjeljenje

⁵ Državni arhiv Crne Gore, Arhivsko odjeljenje – Podgorica, *Materijali Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača NR Crne Gore*, kutija XI, d.b.149 – 1320, d.b.1321 – 1358.

⁶ Federiko Godi, *Crnogorski front, Italijanska vojna okupacija 1941 – 1943*, Podgorica 2017, 39, 41, 57, 256, 332.

za zaštitu naroda i UDB-a bili su čuvari revolucije i revolucionarnih tekovina. Sistematski rad, praćenja, potjere, korištenje brutalnih metoda da bi se došlo do informacija bili su dio svakodnevnice. Po već prezentovanom elaboratu Aleksandra Rankovića iz jula 1945. godine, OZN-a je odmah razgranala obavještajnu mrežu, koja je imala preventivni karakter, da se nešto u zametku spriječi, nego u posljedicama. Suštinski gledano, OZN-a i UDB-a bili su preventivni servis novog komunističkog sistema, koji je obezbjeđivao njegov opstanak i razvitak.

Operativni rad OZN-e/UDB-e prema muslimanskom stanovništvu 1944 – 1947. godine

Operativni rad OZN-e Crne Gore vrlo brzo je proširio svoja dejstva i na susjednu Albaniju, još dok su vođene završne borbe za oslobođenje Crne Gore u decembru 1944. godine. Tako je formirano opunomoćstvo OZN-e Crne Gore u Skadru. Ovo stoga jer je jedan broj kontrarevolucionarnih elemenata pokušao da se skloni u susjednoj Albaniji. Iako je i u Albaniji uspostavljena nova komunistička vlast, teško pristupačni tereni i jatačka mreža omogućavali su sklanjanje pripadnika raznih kontrarevolucionarnih elemenata sve tri vjere. Načelnik ovog odjeljenja major Mihailo Đerković poslao je izvještaj 17. decembra 1944. godine načelniku OZN-e Crne Gore na Cetinju pukovniku Veljku Mićunoviću,⁷ a između ostalog i sa podacima o licima koja su bila jugoslovenski državljani - bjegunci, a koja su likvidirana aktivnošću ovog opunomoćstva u regiji Skadra. Među tim licima bilo je i muslimana. Likvidirani su Islam Čerić i Alil Kapadžić iz Podgorice, i Ibrahim Krčiković iz Bara.⁸ U opširnom izvještaju iz Skadra od 20. januara 1945. godine koji je sastavio major OZN-e Mihailo Đerković načelniku OZN-e Crne Gore pukovniku Veljku Mićunoviću, vidi se da im je komunikacija otežana jer nema kurira. Preko druga sa Kosmeta organizovana je mreža saradnika Službe u Tirani, ali nije bilo rezultata, jer se radilo paralelno. Naime, sekretar misije OZN-e u Tirani drug Raif Dizdarević nedavno je bio u Beogradu, gdje je primio instrukcije za rad od druga Marka (Aleksandar Ranković) za rad OZN-e u Albaniji. Međutim, jugoslovenska OZN-a se ne smije osloniti na podatke OZN-e Albanije.

U ovom izvještaju vidi se da je jugoslovenska OZN-a uhvapsila u Albaniji određeni broj lica, jugoslovenskih državljana u regiji Skadra, koji se preko II opunomoćstva OZN-e iz Podgorice šalju nazad u Crnu Goru. Od

⁷ Pukovnik Veljko Mićunović (1916-1982), nosilac partizanske spomenice i narodni heroj. Bio prvi načelnik OZN-e za Crnu Goru i Sandžak, potom ministar unutrašnjih poslova NR Crne Gore, zatim načelnik OZN-e za Grad Beograd, a u konačnom i pomoćnik ministra unutrašnjih poslova FNRJ Aleksandra Rankovića, te ambasador SFRJ u više država.

⁸ AANBCG, kutija 6, d.b. 782, *Izvještaj* načelnika opunomoćstva OZN-e Crne Gore u Skadru majora Mihaila Đerkovića načelniku OZN-e za Crnu Goru i Sandžak pukovniku Veljku Mićunoviću od 17. decembra 1944. godine, st.p.

pripadnika muslimanske vjeroispovijesti iz Crne Gore to su bila sljedeća lica: Ibrahim Bibezić iz Podgorice, Rustem Ferović iz Plava, Šerif Tuzović iz Podgorice, Bećir Zotović iz Bara, Džemal Isiaku iz Ulcinja i Sadik Ajdari iz Tuzi. Jedan detalj je interesantan iz ovog izvještaja. Naime, misija jugoslovenske OZN-e iz Skadra je u kontaktu sa Saljom Nikočevićem, radi pronalaženja ljudi oko Prenk Calje i Šemsa Ferovića, sa kojima Saljo živi zajedno u odmetništvu.⁹ Prema informacijama ove ekspoziture OZN-e u Skadru, u selu Postraba kod Skadra kriju se Derviš Omerbašić, Cafo-beg i Čazim Averić iz Podgorice.¹⁰

Jaka saradnja OZN-e Albanije i OZN-e/UDB-e Jugoslavije (Crne Gore) vidi se i još po nekoliko detalja, iz kojih se kupe podatci o operativnom tretmanu muslimana u Crnoj Gori od ove službe. Naime, Direkcija OZN-e Albanije za Srez skadarski izvršila je primopredaju lica jugoslovenskih državljana, koja su osuđena u Albaniji, na obradu OZN-i Crne Gore i izdržavanje zatvorskih kazni aktom od 6. aprila 1946. godine. Na spisku je bilo pet lica, od kojih su četvoro bili muslimani. To su bili: Murat Beći iz Gusinja, osuđen na godinu dana zatvora kao pripadnik lokalne albanske milicije (kontrabande); Čak Zeć Bećiri iz Gusinja, osuđen na godinu dana zatvora kao pripadnik kontrabande; Tahir Ron Pepa (Pepić) iz Tuzi, što je stavio čin poručnika JA bez ikakvih ovlaštenja, osam godina zatvora; Sul Redž Sulja iz Ulcinja, zato što je bio žandarmerijski kapetan sa Hasanom Jusufom, dvadeset godina zatvora.¹¹

Visok stepen saradnje OZN-e Albanije i UDB-e Crne Gore vidi se i po još jednom detalju. Serijom međusobnih akata: 4/17/25. jul 1946. godine, između Direkcije OZN-e Albanije u Skadru i MUP-a FNRJ – UDB-e NR Crne Gore, utvrđeno je da se javljaju česte pojave da organi bezbjednosti jedne i druge države, prilikom potjere za političkim i kriminalnim odmetničkim grupama prelaze granicu. Prilikom prelaska državne granice u nedoumici su koliko dalje mogu ući u susjednu državu, dok se ne pojave organi bezbjednosti te države, koji bi im sadejstvovali u akciji. U konačnom je utvrđeno da organi bezbjednosti obje države, mogu u cilju sprovođenja akcija gonjenja odmetničkih grupa preći deset

⁹ Prenk Calja je bio katolički albanski prvak iz Vrmoše iznad Gusinja, a tokom rata jedan od vođa kontrarevolucionarnih snaga u ovom kraju. Ubijen je kao odmetnik poslije rata. Šemso Ferović i Saljo Nikočević su bili istaknute vođe kontrarevolucionarnih snaga u plavsko - gusinskoj oblasti tokom rata. Šemso Ferović je kao odmetnik ubijen od strane albanskih organa bezbjednosti u jednoj pećini u okolini Kopluka u Albaniji. Saljo Nikočević je zarobljen kao odmetnik u Albaniji, i izručen Jugoslaviji. Najprije je osuđen na smrt, da bi mu kazna bila preinačavana nekoliko puta. Umro je u Sarajevu 1968. godine.

¹⁰ AANBCG, kutija 6, d.b. 785, *Referat* majora Mihaila Đerkovića o aktivnostima opunomoćstva OZN-e Crne Gore u Skadru načelniku OZN-e za Crnu Goru i Sandžak pukovniku Veljku Mićunoviću od 20. januara 1945. godine, st.p.

¹¹ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Zapisnik* o primopredaji pet lica između Direkcije OZN-e Albanije za Srez skadarski OZN-i Crne Gore od 6. aprila 1945. godine, Skadar – Cetinje, na albanskom i srpskohrvatskom jeziku, povjerljivo.

do petnaest km, dok se ne pojave organi bezbjednosti susjedene države koji bi im sadejstvovali.¹²

Serijom akata između Direkcije OZN-e Albanije i UDB-e Crne Gore: 17/19/21/24. avgust 1946. godine utvrđeno je da je u regiji Skadra uhvaćen od strane albanske OZN-e odmetnik Ali – Velija Ibročević is sela Komina/Vladimir – Ulcinj. Njega je operativno obradila albanska OZN-a, ali je UDB-a Crne Gore takođe bila zainteresovana za njegovu operativnu obradu, pošto je bio jugoslovenski državljani, a naročito jer je bio član odmetničke grupe Cafa Alibegovića. Ibročević se nalazio u zatvoru u Skadru.¹³

Međutim, u radu između jugoslovenskih (crnogorskih) i albanskih organa bezbjednosti bilo je i konfuzije i grešaka. O tome svjedoči i slučaj od 7. maja 1947. godine. Ovaj slučaj uklapa se u milje rada OZN-e/UDB-e. Naime, po većim selima OZN-a/UDB-a i Narodna milicija imale su svoje stanice odakle su kretale potjere za odmenicima, vršenja hapšenja građana, najkraća saslušavanja i zatvaranja prije sprovođa u sreske centre. Prilikom ovakvih sprovođa, ili sprovođa iz Albanije u Jugoslaviju dešavala su se kontraverzna ubistva sprovođenih, pod izgovorom da je sprovođeni pokušao bjegstvo.

Pomoćnik načelnika Sreskog opunomoćstva UDB-e za Andrijevicu kapetan Mihailo Bulatović, dobio je zadatak od svog načelnika da ode u Skadar. On je tu trebao da se poveže sa Direkcijom OZN-e Albanije u Skadru, i preda joj spisak izvjesnog broja izbjeglih lica jugoslovenskih državljana, a iz Crne Gore su, i kriju se u regiji Skadra. Po dolasku u Skadar Bulatoviću je predato pet lica. Bulatović je sproveo ta lica u Andrijevicu. Drugih pet lica, od kojih su četiri bili muslimani sproveo je patrola albanske milicije preko Vrmoše, i predala ih patroli Narodne milicije iz Gusinja. Prilikom kretanja ka Andrijevići sa jugoslovenskom patrolom otišla su dva albanska milicionera, da bi uzela potvrdu o primopredaji. Prilikom kretanja u šumovitom terenu, dva zatvorenika su pokušala bjegstvo, te su bila ubijena. Koristeći zauzetost milicionera i ostala tri zatvorenika su pokušala bjegstvo. Od tih pet ubijenih lica, troje su bili muslimani, i to: Hasan Hot i Hamza Bela iz Gusinja i Redžo Medunjanin iz Plava.

U vezi sa ovim događajem tadašnji ministar unutrašnjih poslova NR Crne Gore i pukovnik UDB-e Jovo Kapidžić,¹⁴ uputio je dopis sreskim

¹² AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Dopisi* Direkcija OZN-e Albanije za Srez skadarski (major Zoj Temeli) sa MUP FNRJ – UDB NR Crna Gora (ministar unutrašnjih poslova NR CG potpukovnik UDB Savo Brković), 4/ 17/25. jul 1946, na albanskom i srpskohrvatskom jeziku, st.p.

¹³ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Dopisi* Direkcija OZN-e Albanije za Srez skadarski (major Zoj Temeli) sa pomoćnicima ADB-e Crne Gore (major Petar M. Rakočević i kapetan Milo Lubarda), Skadar – Cetinje, na albanskom i srpskohrvatskom jeziku, 17/19/21/24.avgust 1946. godine, st.p.

¹⁴ Jovo Kapidžić /rođen kao Jovo Kapa/ (1919-2013), nosilac partizanske spomenice, narodni heroj, general UDB-e, ministar unutrašnjih poslova NR Crne Gore, i ambasador SFRJ. Bio je u grupi operativaca UDB-e koja je u martu 1947. godine izvršila likvidaciju vođe kontrarevolucionarnog zelenaskog pokreta Krsta Popovića, koji se krio kao odmetnik u okolini Cetinja, i bio je već u staračkim godinama. Ovo ubistvo imalo je velikog odjeka u Crnoj Gori. U vrijeme IB-e bio je pomoćnik ministra unutrašnjih poslova Jugoslavije Aleksandru Rankoviću. Uz

opunomoćstvima UDB-e za Titograd, Bar i Andrijevicu, sa konstatacijom da su ova ubistva naišla na nepovoljne komentare i sumnje lokalnog muslimanskog i albanskog stanovništva. Narušavaju se i odnosi između službi bezbjednosti Jugoslavije i Albanije. On je naredio da se bez izričitog odobrenja ministra ili pomoćnika ministra unutrašnjih poslova, ne mogu preduzimati bilo kakve radnje preuzimanja lica iz Albanije od strane oficira UDB-e. Međutim, ovaj događaj ne smije da utiče na dalju saradnju između organa bezbjednosti Jugoslavije i Albanije.¹⁵

Da je veliki broj muslimana iz Crne Gore podržavao kontrarevolucionarni pokret, govori i podatak da je Okružno opunomoćstvo UDB-e u Bijelom Polju uputilo dopis Sreskom opunomoćstvu UDB-e u Pljevljima, sa spiskom od 353 lica iz Sreza pljevaljskog 31. decembra 1946. godine, za koje se smatra da su bila u SS divizijama, ili u muslimanskoj miliciji. Jedan broj njih još uvijek je u bjegstvu i ne zna se gdje su. Stoga u svakom slučaju treba pratiti aktivnosti ovih koji su tu, ili ako se odbijegli pojave, ili jave vlastima odmah dostaviti informacije o njima.¹⁶

Nezaobilazni dio operativnog rada UDB-e širom jugoslovenskih teritorija, pa i u Crnoj Gori, bio je praćenje, tj. otvaranje pisama koja su dolazila iz inostranstva. Ovo tim prije, što se poslije oslobođenja zemlje u inostranstvu našao veliki broj političkih emigranata. Za potrebe UDB-e Crne Gore je u kontaktima sa njenim opunomoćstvima po srezovima urađen opširan referat sa spiskovima lica koja se dopisuju sa inostranstvom, i lica koja dolaze iz inostranstva i kod koga dolaze. U ovom aktu naloženo je da se naročito povede računa o licima koja su repatrijci, tj. licima koja se vraćaju iz inostranstva, i ispita zašto su tamo bila? Iz Sreza pljevaljskog sa inostranstvom se dopisivalo 21 lice (deset muslimana), Bjelopoljskog devet (četiri muslimana), Beranskog 33 (sedam muslimana), Andrijevačkog u koji su spadali i plavsko-gusinski kraj 49 (petnaest muslimana). Iz Sreza bjelopoljskog u inostranstvo je išlo devet lica, od čega tri muslimana; Beranskog 26, od čega osam muslimana; Andrijevačkog trinaest, od čega četiri muslimana; Pljevaljskog 25, od čega devet muslimana. Objasnjeno je da treba u otvaranju pisama i paketa voditi računa ko ih šalje i ko ih prima, te ima li kakvih kraćih nadimaka i imena, koji bi mogli upućivati na obavještajna pisma ili šifre. Napravljen je i spisak osoba koje dolaze iz inostranstva. U Srez bjelopoljski došlo je 106 osoba. Od toga ih je bilo 62 iz Turske, a deset iz Egipta. Iz popisa mjesta u koja su ova lica došla, vidi se da

Rankovića, Velimira – Čecu Stefanovića, i dr Vladimira Bakarića smatra se tvorcem koncepta logora Goli otok. U procesu raspada SFRJ bio je oštar kritičar politike Slobodana Miloševića, a potom pobornik koncepta nezavisne Crne Gore.

¹⁵ AANBCG, kutija 11, neregistravano, *Dopis* ministra unutrašnjih poslova NR Crne Gore i pukovnika UDB-e Jova Kapidžića sreskim opunomoćstvima UDB-e za Titograd, Bar i Andrijevicu od 5. maja 1947. godine, st.p.

¹⁶ AANBCG, kutija 9, d.b. 1300, *Dopis* načelnika Okružnog opunomoćstva UDB-e u Bijelom Polju kapetana Mihaila Ojdanića Sreskom opunomoćstvu UDB-e u Pljevljima od 31. decembra 1946. godine, st.p.

manji dio pripada rubnim zonama današnje Opštine Berane prema Opštini Bijelo Polje.¹⁷

Moguće je da je znatan broj lica pripadao iseljenicima koji su otišli iz ovih krajeva u periodu od 1913. godine, kada su ovi krajevi ušli u sastav Kraljevine Crne Gore, pa zatim sljedećim kontingentima iseljenika iz Kraljevine SHS do sredine 20-ih godina. Oni su vjerovatno posjećivali rodbinu, ili obilazili dobra koja su se još uvijek katastarski vodila na njih. Poznato je i da je bio određen broj stanovnika ovih oblasti koji su tokom rata pobjegli od ratnih razaranja u Tursku, naročito u prvom dijelu rata, kada je ova oblast zajedno sa Albanijom predstavljala jedinstvenu italijansku zonu kontrole sve do Turske.

Fenomen tzv. nemirne granice bio je nesporno aktuelan i nekoliko godina poslije oslobođenja zemlje. Jedan od interesantnih detalja koji je već naznačen u uvodnom dijelu ovog članka, je i tanka granica etničke identifikacije pograničnih zona među muslimanskim stanovništvom. To se sve proširuje sa njegovim ambicijama, tj. gdje je ono sebe vidjelo u državnim i etničkim projektima. Prema izvještaju I odjeljenja opunomoćstva OZN-e za Srez beranski od 31. januara 1945. godine, analizira se stanje u pograničnim krajevima, tj. u plavsko-gusinjskoj i rožajskoj oblasti. Navedeno je da se „osjeća doza uticaja albanskih šovinista“. Stanovništvo se rezervisano drži prema narodnoj vlasti,¹⁸ i u iščekivanju je promjena, tj. odlaska ove vlasti. Na graničnom području Plava i Gusinja grupe balista, njih oko 600, ovladale su selima Vuklje, Nokle, Broja, Tamara i Selce. U vezi sa izvještajima ovakvog tipa u to vrijeme, i rezervisanosti stanovništva, treba uzeti u obzir činjenicu da rat još uvijek nije bio završen, iako su njemačke trupe napustile Crnu Goru. Među odmetničkim grupama na nemirnoj granici, još uvijek je bilo njemačkih obavještajnih oficira. Radilo se u većini slučajeva o domicilnim kadrovima, koji su od njemačkih trupa proizvedeni za obavještajne oficire. U prilog ovoj činjenici ide i podatak, da se u ovom izvještaju pominje, da su jedinice KNOJ-a uspjele nedavno da likvidiraju obavještajnog oficira SS divizije „Skenderbeg“ Dacuua. On je došao sa jednim pratiocem iz pravca Đakovice, i imao je namjeru da dalje ide ka Sandžaku.¹⁹

¹⁷ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Referat* UDB-e Crne Gore od 31. decembra 1946. godine o kontaktima sa licima iz inostranstva, st.p.

¹⁸ Ovo određenje je uglavnom korišteno u raznim dokumentima u tim vremenima. Suštinski je označavalo novouspostavljenu komunističku vlast.

¹⁹ AANBCG, kutija 6, d.b. 780, *Izvještaj* načelnika I odsijeka opunomoćstva OZN-e za Srez beranski kapetana Radivoja Boričića Okružnom opunomoćstvu OZN-e u Bijelom Polju od 31. januara 1945. godine o stanju u oblasti Plava, Gusinja i Rožaja.

Operativni rad o raspoloženju muslimanskih vjerskih službenika

U nizu izvještaja crnogorske OZN-e/UDB-e vidi se konstatacija da su muslimanski vjerski službenici najmanje aktivni i povezani, te da se ne protive kampanji za donošenje ustava i agrarnoj reformi.²⁰ Iz nedatiranog izvještaja od januara 1946. godine, vidi se konstatacija da je u avgustu 1945. godine na Cetinju održana konferencija muslimanskih vjerskih službenika iz Crne Gore. Tom prilikom je za Vrhovni Vakufski odbor izabran hodža Hasan Šlaković, čovjek lojalan „narodnoj vlasti“. Služba je konstatovala da se kod muslimanskih vjerskih službenika ne uočava značajniji otpor akciji skidanja zara i feredže koju sprovodi narodna vlast. Izvjestan otpor pružile su hodže iz Bara i Ulcinja Hasan Mavrić i Abdulah Buzuković, ali u tome nisu upjele.²¹

Ovi podaci vezuju se u globalnom smislu za snažnu akciju novih vlasti već od polovine 1945. godine za skidanje zara i feredže. To je imalo efekta već na prvim poslijeratnim izborima u Crnoj Gori od novembra 1945. godine. Veliki broj muslimanski je na izborima u Pljevljima, Bijelom Polju, Plavu i Gusinju izašao bez zara i feredže.²² U selu Metehu kod Plava sve muslimanke su glasale bez zara i feredže.²³ No, sa druge strane nove ateističke vlasti nisu uspjele tako lako da iskorijene tradicionalne muslimanske običaje. Na savjetovanju CK KP Crne Gore od 28. marta 1946. godine konstatovano je: „Ženski muslimanski svijet je još pod feredžom i opire se partijskom uticaju“.²⁴

Konstatacija o najmanjoj aktivnosti muslimanskih vjerskih službenika vidi se u izvještaju od 4. aprila 1946. godine. U opštem smislu sveštenstva u Crnoj Gori uglavnom prevladavaju forme otpora ateističkoj propagandi nove vlasti. Tako prema ovom izvještaju neki muslimanski vjerski službenici sprečavaju omladinu da ide na konferencije. U tome se ističu u Srezu bjelopoljskom hodža Uzeir Bukvić iz Kukulja i Asim Asanović iz Dobrakova. Hodža Hafin Mekić odvrća žene da idu na konferencije, i govori im da je „grehota da otkrivaju lice“. U Srezu beranskom otvorena su dva mekteba u selu Polica, koje izdržavaju sami mještani.²⁵ Služba nije ustanovila ko je inicirao otvaranje ovih mekteba, tj. sami mještani, ili po direktivi iz Sarajeva. I pored

²⁰ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Izvještaj* zamjenika načelnika II opunomoćstva OZN-e Crne Gore majora Petra M. Rakočevića o raspoloženju sveštenstva u Crnoj Gori II opunomoćstvu OZN-e Jugoslavije od 24. marta 1946. godine, strogo povjerljivo (dalje: st.p.).

²¹ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Izvještaj* OZN-e Crne Gore OZN-i Jugoslavije o raspoloženju sveštenstva u Crnoj Gori od januara 1946. godine, nedatirano i nepotpisano.

²² Arhiv Istorijskog instituta Crne Gore (dalje: AIICG), fond Glavnog odbora Narodnog fronta NR Crne Gore, *Izvještaj* o političkom raspoloženju i uticaju Narodnog fronta na žene 1944-1947. od 16. juna 1947. godine, 6.

²³ „Muslimanke glasaju bez feredže“, *Pobjeda*, God. II, br.52, Cetinje, 18. novembar 1945, 4.

²⁴ AIICG, fond CK KP Crne Gore, kutija I, br.663/46, *Zaključci* savjetovanja CK KP Crne Gore održanog 28.marta 1946. godine, povjerljivo.

²⁵ U ovom slučaju radi se o očiglednoj grešci sastavljača izvještaja. Selo Polica nalazi se na izlazu iz Berana prema Rožaju, i potpuno je naseljeno pravoslavnim stanovništvom. Određenje se odnosi na selo Petnjicu, koje je u istoj regiji, i dominantno je naseljeno muslimanskim stanovništvom.

donešenog zakona o braku, u Plavu je kod muslimana prijavljeno nekoliko slučajeva poligamije.²⁶ Po ovom pitanju uočavaju se i analize u izvještaju od 6. maja. Tvrdi se da je jedan dio muslimanskih vjerskih službenika zadovoljan novim *Zakonom o braku*, dok drugi dio nije.²⁷ Neki muslimanski vjerski službenici propagiraju da je nemoguće ukinuti mnogoženstvo kod muslimana. Među takvima se ističu mule iz Plava Ahmet Šabović i Husein Redžepagić, kao i hodža Mehmed Višegrađanin.²⁸

Ove konstatacije se djelimično proširuju u izvještaju od 8. jula 1946. godine, da su muslimanski vjerski službenici „prilično neaktivni“. Primjećuje se povezanost pravoslavnog i katoličkog sveštenstva, dok muslimanski vjerski službenici ne sarađuju sa ove dvije grupacije sveštenstva. Ako i postoji neprijateljski rad muslimanskih vjerskih službenika, onda je to rezultat lične inicijative. Postoje informacije o kontaktima muslimanskih vjerskih službenika sa Sarajevom i Skopljem. U Srezu barskom hodža Mustafa Holović govori ljudima da su omladinci poslati kao akcijaši na prugu Brčko – Banovići prevareni i upućeni u vojne jedinice. Ovo je izazvalo zabrinutost roditelja koji su se obraćali mjesnim vlastima za informacije je li to tačno.²⁹

U kontekstu događaja u okruženju, u izvještaju od 7. avgusta 1946. godine utvrđeno je da je posjeta Josipa Broza – Tita Crnoj Gori izazvala oduševljenje stanovništva. Međutim, sveštenstvo sve tri vjere i dalje nastavlja otpor novim vlastima. Opet je konstatovano da su muslimanski vjerski službenici najmanje aktivni. Aktivnost se pripisuje samo pojedincima. Služba još uvijek ne može da pohvata veze tih vjerskih službenika sa Sarajevom. Iako je član Komisije za vjerska pitanja, hodža Abdulah Hodžić se sve više ističe neprijateljskom aktivnošću. On se na Cetinju³⁰ sve više viđa u društvu poznatog reakcionara Gavra Cemovića.³¹ Pojačanja aktivnost muslimanskih vjerskih službenika protiv postojećeg poretka bilježi se u izvještaju od 10. septembra

²⁶ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Izveštaj* zamjenika načelnika II opunomoćstva OZN-e Crne Gore majora Petra M. Rakočevića o raspoloženju sveštenstva u Crnoj Gori II opunomoćstvu OZN-e Jugoslavije od 4. aprila 1946. godine, st.p.

²⁷ Misli se vjerovatno na *Ustav FNRJ* od 31. januara 1946. godine, i *Osnovni Zakon o braku* od 9. aprila 1946. godine, čijim su članovima proklamovani i validnost samo građanskog braka i nemogućnost poligamije.

²⁸ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Izveštaj* zamjenika načelnika II opunomoćstva UDB-e Crne Gore majora Petra M. Rakočevića II opunomoćstvu UDB-e Jugoslavije o raspoloženju sveštenstva u Crnoj Gori od 6. maja 1946. godine, st.p.

²⁹ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Izveštaj* zamjenika načelnika II opunomoćstva UDB-e Crne Gore majora Petra M. Rakočevića II opunomoćstvu UDB-e Jugoslavije o raspoloženju sveštenstva u Crnoj Gori od 8. jula 1946. godine, st.p.

³⁰ Prilikom posjete Josipa Broza – Tita Crnoj Gori povodom godišnjice 13 – julskog ustanka, na centralnom mitingu u Podgorici, prilikom govora Milovan Đilas je pokrenuo javnu inicijativu da Podgorica promijeni ime u Titograd. Cetinje je tada još bilo administrativni centar Crne Gore, gdje su bili smještene Skupština i Vlada.

³¹ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Izveštaj* zamjenika načelnika II opunomoćstva UDB-e Crne Gore majora Petra M. Rakočevića II opunomoćstvu UDB-e Jugoslavije o raspoloženju sveštenstva u Crnoj Gori od 7. avgusta 1946. godine, st.p.

1946. godine, i to u Srezu barskom. Muslimanski vjerski službenici pozivaju roditelje da daju djecu u mektebe. U ovome se najviše ističe hodža iz Starog Bara Alil Haverić, brat odmetnika Ćazima Haverića. U Srezu ulcinjskom ističe se agitacijama hodža iz Gorana Bećir Zaganjor. On je okupljenima u džamiji rekao da ne slušaju te „drvene filozofe“ koji ne vjeruju u boga. Ovdje se najvjerovatnije misli na članove partije koji su agitovali među narodom. Ženske osobe ne treba puštati da idu u varoš, a pogotovo ne mlađe na omladinske konferencije. To je najveći grijeh.³²

Da je hodža Abdulah Hodžić, član Komisije za vjerska pitanja bio predmet stalnih opservacija Službe govori i još jedan podatak, iz izvještaja od 7. oktobra 1946. godine. Za njega je u tom izvještaju tvrđeno da je „jedna od najuticajnijih ličnosti muslimanskog sveštenstva“.³³ Hodža Bećir Zaganjor, koji obavlja službu i u selu Pečuricama između Bara i Ulcinja poziva narod da dolazi u džamije i ne zaboravlja vjeru. Hodža Ibrahim Hamzić, takođe iz Pečurica, prebio je seljaka Ćamila Šantića iz Veljeg Sela, koji se ističe kao „prijatelj narodne vlasti“, i zaprijetio mu da ako kaže vlastima ko ga je prebio, da će ga ubiti.³⁴

Služba je naročitu aktivnost u praćenju sveštenstva pokazala u kampanji za izbore za Ustavotvornu Skupštinu NR Crne Gore od 3. novembra 1946. godine. U opštem smislu konstatovano je da je sveštenstvo sve tri vjere u Crnoj Gori pokazalo pojačanu aktivnost u nagovaranju stanovništva da bojkotuje izbore. Veći dio sveštenstva je zbog raznih izgovora bojkotovao izbore, iako je sveštenstvu ukazano na agitacionim skupovima na njihov značaj. Muslimanski vjerski službenici pokazali su manju aktivnost u odnosu na pravoslavno i katoličko sveštenstvo. Međutim, muslimanski vjerski službenici pokazali su pojačanu aktivnost naročito prema muslimankama da ne izlaze na izbore, tvrdeći da po Kuranu ženama nije mjesto da uređuju stvari države. U ovoj agitaciji naročito su se pokazale aktivne hodže u Srezu ulcinjskom: Mustafa Holović, Jakup Ljucović i Sulejman Peška. U ovom srezu rade tri mekteba za muslimansku djecu. Muslimanski vjerski službenici iz Plava i Gusinja zalažu se takođe za otvaranje mekteba. Oni u agitacijama smatraju jedinim spasom, da omladina od malih nogu sačuva vjeru, i ne padne pod uticaj bezbožničke

³² AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Izvjestaj* zamjenika načelnika II opunomoćstva UDB-e Crne Gore majora Petra M. Rakočevića II opunomoćstvu UDB-e Jugoslavije od 10. septembra 1946. godine, st.p.

³³ Korištenje termina sastavljača izvještaja za hodžu Hodžića da je „sveštenik“ govori o teološkoj neukosti pripadnika UDB-e. Naime, za pripadnike pravoslavne i katoličke vjerske zajednice može se koristiti termin „sveštenstvo“, dok se za muslimane koristi termin „vjerski službenici“, jer islam nema sveštenstva u klasičnom smislu, tj. nema posrednika između vjernika i Boga.

³⁴ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Izvjestaj* zamjenika načelnika II opunomoćstva UDB-e Crne Gore majora Petra M. Rakočevića II opunomoćstvu UDB-e Jugoslavije od 7. oktobra 1946. godine, st.p.

propagande.³⁵ U nizu izvještaja UDB-e vidi se već konstatovana pojava tzv. pasivnog otpora. Sveštenstvo nije moglo pružati organizovani otpor bez obzira na vjeroispovijest. Ostala je samo agitacija među vjernicima, čiji se broj stalno smanjivao usljed kombinacije ideološke propagande i represije. Takav oblik otpora konstatovan je i u izvještaju od 9. novembra 1946. godine. Tako je konstatovano da se među muslimanskim vjerskim službenicima ističu hodže Ibrahim Hamzić i Bećir Zaganjor iz Sreza barskog. Oni su nekim svojim prijateljima u koje su imali puno povjerenje govorili za neke muslimane, da su potpali pod uticaj komunističkih vlasti, i nazvali ih „špijunima“.³⁶

Komparativni primjeri prekograničnog pružanja otpora muslimanskog stanovništva komunističkim vlastima

Za izučavanje teme kojom se ovaj članak bavi, mogu se sagledati i neki komparativni primjeri prekograničnog pružanja otpora novim komunističkim vlastima od strane muslimanskog stanovništva. U ideološkom smislu radilo se o grupacijama koje su tokom rata bile protiv NOV, bilo da se radi o običnom stanovništvu, bilo da se radi o muslimanskim vjerskim službenicima. Elaboratom sa naslovom „Istorijat razvoja bande - Srez štavički“ bilo je obuhvaćeno i granično područje Crne Gore prema Srbiji u Sandžaku. Ovaj elaborat je sačinilo Opunomoćstvo UDB-e Novog Pazara nepoznatog datuma krajem 1950. godine. U širokom opusu objašnjen je istorijat graničnog područja od njegove integracije u Srbiju i Crnu Goru u Prvom Balkanskom ratu na dalje. Konstatovano je da su muslimani graničnog područja od Rožaja ka Tutinu i Novom Pazaru u Drugom svjetskom ratu masovno pristupili pokretu protiv NOV. Ova oblast je na početku rata potpala pod italijansku okupacionu zonu. Analizirano je i stanje u pograničnim krajevima Crne Gore na početku ustanka 1941. godine.

Izvjestan broj muslimana iz pograničnog područja svrstao se pod komandu Elmaza Agovića i Šerifa Klimente, te je operacijski djelovao protiv NOV ka Bjelopoljskom srezu. Jedni od vođa ovog pokreta bili su Ramo Škrijelj iz Rudnice, Šerif i Hilmo Klimenta iz Letice, te Nedžib Hot iz Špiljana. Po ulasku partizana u ovo područje krajem 1944. godine, kao jedan od vodećih protivnika NOV strijeljan je Emin Škrijelj. Grupe oko Faika Bahtijerevića i Elmaza Agovića napravile su dogovor sa jedinicama NOV u Beranama, i pridružile im se prilikom oslobođenja. Poslije oslobođenja na graničnom području jednu od odmetničkih grupa predvodili su Hilmo Klimenta iz Letice, i Samko Škrijelj iz Rudnice. Prvi

³⁵ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Izvyještaj* zamjenika načelnika II opunomoćstva UDB-e Crne Gore majora Petra M. Rakočevića II opunomoćstvu UDB-e Jugoslavije od 5. novembra 1946. godine, st.p.

³⁶ AANBCG, kutija 10, neregistrovano, *Izvyještaj* zamjenika načelnika II opunomoćstva UDB-e Crne Gore majora Petra M. Rakočevića II opunomoćstvu UDB-e Jugoslavije od 9. novembra 1946. godine, st.p.

se tokom 1945.godine predao vlastima, i sada radi u Tutinu. Drugi je otišao u nepoznatom pravcu, i ne zna se gdje je. U aprilu 1947. godine likvidiran je vođa odmetničke grupe Zuko Škrijelj, koji se skrivao u Gornjem Pešteru.³⁷

Odmetnička grupa Ibrahima Nezirovića izvršila je akciju na granici Rožajskog i Ivangradskog sreza 25.avgusta 1946. godine. Odmetnička grupa Đule i Halita Sulića iz sela Dolova izvela je akciju 2.septembra između sela Bovanj i Crnča u Ivangradskom srezu, kojim prilikom je bila likvidirana od jedinice KNOJ-a. Grupa Ibrahima Nezirovića i Nazima Rizvanovića izvela je nekoliko akcija na teritoriji Sreza ivangradskog: 21.septembra 1946, te 13. i 27. marta 1947. godine. Nedugo potom, grupa Nezirović – Rizvanović je 30. marta zaustavljala građane i legitimisala ih prilikom povratka sa pazara iz Peći, na putu Rožaje – Peć, u selu Žleb. Tom prilikom je razoružala i pretukla jednog podoficira JA koji je išo istim putem. Ova grupa je u junu 1947. godine, u mjestu Špiljani od Rožaja ka Ribariću iz vodenice Hajra Čolakovića, koji važi za čovjeka odanog vlastima, otela 30 kg brašna. Po istom sistemu iz kuće takođe odanog vlastima Meda Čolakovića, u septembru je ova grupa otela 30 kg brašna i 20 kg kajmaka. Nezirovićeva grupa stalno se kretala po terenu, i napadala muslimane odane novoj vlasti. Tako je 19. marta 1948. godine otela 100 kg brašna iz vodenice Tafa Murića. Ova grupa je 24. aprila napala šumsku manipulaciju na Turjaku, između Rožaja i Ivangrada. Kako su radnici manipulacije bili naoružani pružili su otpor. Tom prilikom ubijena su tri radnika manipulacije, a među njima i šef Zeko Magdalenić, inače sekretar MK KPJ Rožaje. U ovom sukobu poginuo je Ibrahimov brat Beka, član gerilske grupe.³⁸

Dugo operativno obrađivana od strane OZN-e i UDB-e Novog Pazara, bila je i grupa Smaka Klimente, čiji je operativni prostor djelovanja bio pogranični prostor: Rožaje – Ribariće – Tutin – Novi Pazar. Ova grupa tereti se za niz akcija tokom 1945. i 1946. godine u domenu ruralne i urbane gerile protiv novih komunističkih vlasti (klasične gerilske akcije, atentati, subverzivno djelovanje itd.). Na osnovu toga je formiran Dosije br. 10779. Nosilac predmeta rada bio je Smako Škrijelj. Rođen je 1916. godine u Rudnici, od oca Saliha i majke Pašene. Tokom rata bio je protivnik NOV. Na početnoj obradi operativno je praćeno 25 lica. Od tih lica gravitaciju prema rožajskom graničnom području imali su: Ramo Škrijelj (brat), strijeljan 1945; Hilmo Klimenta, protivnik NOV, poslije rata uhapšen i pušten; Feriz Škrijelj (brat od strica), zaposlen u Bihaću; Medžid Ferović iz Kosovske Mitrovice, rodom iz okoline Gusinja; Sejdo Hot sa granice, nekada živio u Tutinu, radi kao mehaničar u Istanbulu; Jakup Kardović, hodža iz Vuča kod Rožaja, tokom rata bio načelnik sreza u Tutinu; Rašid Hot, tokom rata protivnik NOV, i strijeljan poslije rata.

Služba je po obradi nekoliko lica dobijala razne informacije gdje se Smako nalazi: Fehim Gusinjac (da se Smako nalazi u Zagrebu); Rašid Silan (da

³⁷ Državni arhiv Srbije, Fond Bezbjednosno informativne agencije Srbije, fascikla 175-Muslimanske bande, d.b. I-175-IV, st. p.

³⁸ Isto.

se Smako nalazi u Banatu); Husein Mujić (da se Smako nalazi u Banatu pod lažnim imenom, i da se pod tim imenom javljao tetki u Turskoj). Prema procjeni Službe, Smako od škole nije završio ništa, ali je „prirodno obdaren i inteligentan“. Za samo tri mjeseca tokom rata naučio je da tečno govori italijanski jezik, kada je vrbovan u italijansku agenturnu mrežu u Novom Pazaru. Pred samo oslobođenje napustio je Tutin, i obreo se u crnogorskoj brigadi NOV. Ubrzo je identifikovan i uhapšen. Bio je u zatvoru OZN-e u Beranama, odakle je pod nerazjašnjenim okolnostima pušten, i poslat u JA, odakle ubrzo bježi, i krije se na graničnom terenu. Svaki trag gubi mu se 1946.godine. Medžid Ferović na jednom saslušanju u UDB-i Novog Pazara 1955.godine tvrdi da je Smako umro u bolnici 1945. godine. Kroz elaborat rada za Smaka Škrijelja koji seže do 22. avgusta 1965. godine kada je zatvoren, vidi se da Služba nije mogla da identifikuje sudbinu Smaka Škrijelja.³⁹

Zaključak

Muslimansko stanovništvo Crne Gore ušlo je u drugu jugoslovensku (komunističku) državu sa različitim nasljeđem. Jednu grupaciju činilo je stanovništvo integrisano 1878. godine u Knjaževinu Crnu Goru (Bar, Ulcinj i Podgorica). Drugu grupaciju činilo je stanovništvo integrisano u Kraljevinu Crnu Goru u toku Prvog Balkanskog rata u oktobru i novembru 1912. godine (Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Rožaje, Plav, Gusinje i Tuzi). Ono je bilo i različitog etničkog porijekla, i dijelilo se na stanovništvo slovenskog i albanskog porijekla. U tom kontekstu ono je imalo različite političke i državne projekcije prema NOP-u, iz kojih su se reflektivali i otpori novoj vlasti. Oni se mogu podijeliti na otpore stanovništva, vjerskih službenika, ili užih klasnih i socijalnih struktura i njihovih interesa. Nova revolucionarna vlast je na samom završetku rata stvorila svoj organ bezbjednosti: Odjeljenje za zaštitu naroda (OZN-u), koji je djelovao najprije preventivno (obavještajni i kontraobavještajni rad), a i represivno (hapšenja, potjere i likvidacije protivnika). U istom smislu bilo je i preimenovanje ove službe u martu 1946.godine u Upravu državne bezbjednosti (UDB-u). Djelovanje ove službe prema muslimanskom stanovništvu nije predstavljalo specifikum u odnosu na ostale etničke i vjerske grupacije u Crnoj Gori. Obrazac je bio uglavnom isti: doprinos ateizaciji društva, doprinos državnom projektu agrarne reforme i kolonizacije, doprinos ideološkim postavkama marksizma – engelsizma – lenjinizma, doprinos konkretnoj izgradnji komunističkog društva. Sa druge strane muslimanske mase pružale su otpor ateizaciji društva, a naročito vjerski službenici, i uklanjanju tradicionalnih muslimanskih običaja. Otpori su pružani i nacionalizaciji imovine islamske vjerske zajednice. Uz ovo, postojale su i gerilske grupe koje imaju genezu iz rata, koje su oružanim putem pružale otpor. Operativni rad sastojao se u kombinaciji

³⁹ *Isto*, Dosije Muslimanska banda Smaka Škrijelja, kroz akta, st. p.

preventivnih i represivnih metoda. Na njegovom udaru našli su se svi slojevi muslimanske zajednice u Crnoj Gori, pošto je Crna Gora bila multikonfesionalno društvo. Od njihove spremnosti ili nespremnosti da se integrišu u novi komunistički sistem, zavisila je i njihova lična sudbina.

Summary

The Muslim population of Montenegro entered another Yugoslav state, this one under communist rule, with a different cultural and historical background. One group consisted of the population that was integrated into the Principality of Montenegro in 1878, including the towns of Bar, Ulcinj, and Podgorica. The second group comprised the population integrated into the Kingdom of Montenegro during the First Balkan War in October and November 1912 (Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Rožaje, Plav, Gusinje, and Tuzi). Additionally, it was of a disparate ethnic provenance, comprising two distinct populations: Slavic and Albanian. In that context, it had disparate political and state projections towards the NOP, which also reflected resistance to the new government. These can be classified by the following: population, religious officials, and social structures. The revolutionary government set up the Department for the Protection of the People (OZN) to protect people. It did intelligence and counterintelligence, and it arrested, pursued, and killed opponents. Similarly, in March 1946, the service was renamed the Directorate of State Security (UDB). The actions of this service towards the Muslim population were not distinctive in comparison to those directed towards other ethnic and religious groups in Montenegro. The pattern was largely consistent across cases: contributions to the atheism of society, contributions to the state project of agrarian reform and colonization, contributions to the ideological positions of Marxism-Leninism, and contributions to the concrete construction of a communist society. The Muslim populace resisted atheistic ideologies and the eradication of traditional customs. The nationalization of the Islamic community's property was met with resistance. The conflict gave rise to guerrilla groups engaged in armed resistance. The work included both preventive and repressive methods. His actions affected all segments of Muslim society. Integration into the emerging communist system was key to their personal fate.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Arhiv Agencije za nacionalnu bezbjednost Crne Gore
- godine 1944-1947, kutije: 1, 4, 6, 9, 10, 11.
2. Državni arhiv Crne Gore, Arhivsko djeljenje – Podgorica
- fond: *Materijali Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača NR Crne Gore*, kutija XI.
3. Arhiv Istorijskog instituta Crne Gore
- fondovi: *Glavni odbor Narodnog fronta NR Crne Gore*, *Centralni komitet Komunističke partije Crne Gore*, kutija I.
4. Državni arhiv Srbije
- *fond Bezbednosno informativna agencija Srbije, fascikla 175 - Muslimanske bande, Dosije muslimanska banda Smaka Skrijelja*.

Knjige/Books:

1. Godi Federiko, *Crnogorski front, italijanska vojna okupacija 1941-1943*, Podgorica 2017. (naslov originala: Goddi Federico, *Fronte Montenegro, occupazione italiana e giustizia militare 1941 – 1943*, Gorizia 2016).
2. Lakić Zoran, Pajović Radoje, Vukmanović Gojko, *NOB u Crnoj Gori 1941-1945, hronologija događaja*, Titograd 1963.

Štampa/Newspapers:

1. *Pobjeda* – Cetinje (1945)